INTERFAOL METODLAR ASOSIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING METODIK VA KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Dehqonboyev Muhammad To‘lqin o‘g‘li-Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti, tayanch doktarant

Annotatsiya.

Ushbu tezisda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik va kommunikativ kompetentligini interfaol metodlar asosida rivojlantirish masalasi ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Zamonaviy boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, muloqot madaniyati, hamkorlikda ishlashi va ijodiy yondashuvini rivojlantiruvchi tashkilotchi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan interfaol metodlar o‘qituvchining darsni maqsadli loyihalash, o‘quvchilar bilan samarali muloqot o‘rnatish, guruhli faoliyatni boshqarish va ta’lim natijalarini baholash imkoniyatlarini kengaytiradi. Tezisda interfaol metodlarning metodik va kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishdagi o‘rni, tarkibiy komponentlari, amaliy mexanizmlari va samaradorlik mezonlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, interfaol metodlar, metodik kompetentlik, kommunikativ kompetentlik, kasbiy rivojlanish, pedagogik muloqot, hamkorlik, refleksiya.

Kirish

Bugungi globallashuv va raqamli axborot muhiti ta’lim tizimidan yangicha fikrlaydigan, ijodkor, muloqotga ochiq va metodik jihatdan puxta tayyorlangan o‘qituvchilarni talab qilmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi ta’limning dastlabki poydevorini yaratadi. O‘quvchining bilim olishga munosabati, savol berish madaniyati, jamoada ishlash qobiliyati va mustaqil fikrlash ko‘nikmalari ko‘p jihatdan boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy mahoratiga bog‘liq.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetentligida ikki yo‘nalish alohida ahamiyatga ega: **metodik kompetentlik** va **kommunikativ kompetentlik**. Metodik kompetentlik o‘qituvchining darsni rejalashtirish, ta’lim metodlarini tanlash, o‘quv topshiriqlarini ishlab chiqish, baholash va natijani tahlil qilish qobiliyatini bildiradi. Kommunikativ kompetentlik esa o‘qituvchining o‘quvchilar, ota-onalar, hamkasblar va ta’lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan samarali muloqot o‘rnata olishi, fikrni aniq yetkazishi, savol-javob va munozara madaniyatini shakllantirishi bilan belgilanadi.

OECDning TALIS tadqiqotlarida o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi ularning hamkorlikda o‘rganishi, tajriba almashishi, dars kuzatuvi va qayta aloqa asosida takomillashishi bilan chambarchas bog‘liq ekani ta’kidlanadi [1]. Shu bois interfaol metodlar boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining metodik va kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita sifatida qaraladi. Interfaol metodlar o‘qituvchini faqat ma’lumot yetkazuvchi emas, balki o‘quvchini faol fikrlashga, muloqotga, hamkorlikka va amaliy faoliyatga yo‘naltiruvchi tashkilotchi darajasiga ko‘taradi.

Mavzuning dolzarbligi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilimni o‘zlashtirish darajasi faqat darslik mazmuniga emas, balki o‘qituvchining metodik yondashuvi va kommunikativ mahoratiga ham bevosita bog‘liq. Agar o‘qituvchi darsni an’anaviy, bir tomonlama tushuntirish asosida tashkil etsa, o‘quvchilarning faolligi cheklanadi. Aksincha, interfaol metodlardan maqsadli foydalanilganda o‘quvchilar savol beradi, fikr almashadi, guruhda ishlaydi, o‘z nuqtayi nazarini himoya qiladi va o‘rganilgan bilimni amaliy vaziyatda qo‘llaydi.

Darling-Hammond, Hyler va Gardner tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda samarali o‘qituvchi kasbiy rivojlanishining muhim belgilariga faol o‘rganish, hamkorlik, amaliyot bilan bog‘liqlik, modellashtirish, murabbiylik va refleksiya kiritilgan [2]. Bu belgilar interfaol metodlarning asosiy mohiyati bilan bevosita mos

keladi. Chunki interfaol metodlar o‘qituvchiga tayyor nazariyani emas, balki real dars jarayonida qo‘llanadigan amaliy tajribani beradi.

Bugungi boshlang‘ich sinf o‘quvchisi o‘z fikrini bildirishga, vizual materiallar bilan ishlashga, o‘yinli va muammoli topshiriqlar orqali bilim olishga moyil. Shuning uchun o‘qituvchining metodik kompetentligi “qanday o‘qitish kerak?” degan savolga, kommunikativ kompetentligi esa “o‘quvchi bilan qanday samarali muloqot qilish kerak?” degan savolga javob beradi. Har ikki kompetentlik uyg‘un rivojlangandagina dars samaradorligi oshadi.

Metodik kompetentlikning mazmuni. Metodik kompetentlik - bu o‘qituvchining ta’lim maqsadini aniqlash, dars mazmunini tanlash, metod va vositalarni moslashtirish, o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish, topshiriqlarni tabaqalashtirish hamda natijalarni baholashga oid kasbiy tayyorgarligidir [3].

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun metodik kompetentlik quyidagi ko‘nikmalarda namoyon bo‘ladi:

birinchidan, dars maqsadini aniq belgilash; ikkinchidan, mavzuga mos interfaol metodni tanlash; uchinchidan, o‘quvchilarning yoshiga mos topshiriq ishlab chiqish; to‘rtinchidan, guruhli va juftlikdagi ishlarni tashkil etish; beshinchidan, baholash mezonlarini oldindan belgilash; oltinchidan, dars yakunida refleksiya o‘tkazish.

Masalan, “Aqliy hujum” metodi yangi mavzuga kirishda o‘quvchilarning mavjud bilimlarini aniqlashga xizmat qiladi. “Klaster” metodi tushunchalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib beradi. “Insert” metodi matn bilan ishlashda o‘quvchining mustaqil tahlil qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi. “Keys-stadi” esa muammoli vaziyatni tahlil qilish, sabab-oqibatni aniqlash va yechim taklif qilish imkonini beradi [4].

Interfaol metodlar asosida rivojlangan metodik kompetentlik o‘qituvchini darsda bir xil usullardan foydalanishdan saqlaydi. Bunday o‘qituvchi har bir mavzu uchun

eng mos metodni tanlaydi, darsni jonlantiradi va o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydi.

Kommunikativ kompetentlikning mazmuni. Kommunikativ kompetentlik - bu o‘qituvchining ta’lim jarayonida muloqotni to‘g‘ri tashkil etish, o‘quvchilarni tinglash, savollar berish, javoblarni rag‘batlantirish, guruhdagi munosabatlarni boshqarish va pedagogik muhitni ijobiy shakllantirish qobiliyatidir [5].

Boshlang‘ich sinfda kommunikativ kompetentlik ayniqsa muhimdir, chunki kichik yoshdagi o‘quvchilar o‘qituvchining ohangi, yuz ifodasi, munosabati va rag‘batlantirishiga juda sezgir bo‘ladi. O‘qituvchi samimiy, tushunarli, adolatli va qo‘llab-quvvatlovchi muloqot uslubiga ega bo‘lsa, o‘quvchilarda darsga qiziqish va ishonch ortadi.

Vygotskiy ta’lim jarayonida ijtimoiy muloqotning ahamiyatini alohida ta’kidlab, bolaning rivojlanishi kattalar va tengdoshlar bilan hamkorlikdagi faoliyat orqali jadallashishini ko‘rsatgan [6]. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, interfaol metodlar o‘quvchi-o‘qituvchi va o‘quvchi-o‘quvchi muloqotini kuchaytiruvchi vosita sifatida muhim ahamiyatga ega.

Kommunikativ kompetentlik quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi: savol berish madaniyati, tinglash madaniyati, ijobiy rag‘bat, mulohaza bildirish, bahs-munozarani boshqarish, nizoli vaziyatlarni hal qilish, ota-onalar bilan hamkorlik va o‘quvchilar fikrini hurmat qilish. Interfaol metodlar ushbu ko‘nikmalarni tabiiy ravishda rivojlantiradi. Masalan, “Bahs-munozara” metodi o‘qituvchidan muloqotni boshqarish, har bir o‘quvchiga fikr bildirish imkonini yaratish va xulosani umumlashtirish mahoratini talab qiladi.

Interfaol metodlar asosida rivojlantirish modeli. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik va kommunikativ kompetentligini interfaol metodlar asosida rivojlantirish modeli bir necha tarkibiy komponentlardan iborat.

1. Motivatsion komponent

Bu komponent o‘qituvchining yangilikka intilishi, o‘z ustida ishlash ehtiyoji, interfaol metodlardan foydalanishga ijobiy munosabati va kasbiy rivojlanishga tayyorligini ifodalaydi. O‘qituvchi interfaol metodlarni majburiy talab sifatida emas, balki dars sifatini oshiruvchi imkoniyat sifatida qabul qilishi kerak [7].

2. Bilimga oid komponent

Bu komponent o‘qituvchining interfaol metodlar haqidagi nazariy bilimlarini o‘z ichiga oladi. O‘qituvchi “Aqliy hujum”, “Klaster”, “B-B-B”, “Insert”, “Juftlikda ishlash”, “Guruhli loyiha”, “Rolli o‘yin”, “Keys-stadi”, “Galereya aylanishi” kabi metodlarning maqsadi, qo‘llanish bosqichi va natijasini bilishi zarur.

3. Amaliy-metodik komponent

Bu komponent o‘qituvchining interfaol metodlarni dars jarayonida to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmasini bildiradi. Masalan, matematika darsida “Muammoli vaziyat”, ona tili darsida “Insert”, o‘qish savodxonligi darsida “Rolli o‘yin”, tabiiy fanlarda “Tajriba asosida o‘rganish” metodlari samarali qo‘llanishi mumkin.

4. Kommunikativ-hamkorlik komponenti

Bu komponent o‘qituvchining guruhli faoliyatni boshqarish, o‘quvchilarni muloqotga jalb qilish, savol-javob muhitini yaratish, ota-onalar va hamkasblar bilan hamkorlik qilish qobiliyatlarini qamrab oladi. OECD ma’lumotlariga ko‘ra, kasbiy rivojlanish ta’sirli bo‘lishi uchun o‘qituvchilar o‘rtasidagi hamkorlik, tajriba almashish va qayta aloqa muhim omil hisoblanadi [8].

5. Refleksiv-baholash komponenti

Bu komponent o‘qituvchining o‘z darsini tahlil qilishi, metod tanlovining samaradorligini baholashi, o‘quvchilar faolligini kuzatishi va keyingi darsni takomillashtirishga doir xulosa chiqarishini anglatadi. Refleksiya o‘qituvchini kasbiy o‘sishga olib boruvchi asosiy mexanizmlardan biridir [9].

Interfaol metodlarning amaliy samaradorligi. Interfaol metodlar boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining metodik kompetentligini quyidagi yo‘nalishlarda rivojlantiradi:

darsni loyihalash, topshiriqlarni bosqichma-bosqich tuzish, o‘quvchilarni guruhlarga ajratish, tabaqalashtirilgan yondashuvni qo‘llash, baholash mezonlarini ishlab chiqish va dars yakunida xulosa chiqarish.

Kommunikativ kompetentlik esa interfaol metodlar orqali quyidagicha rivojlanadi: o‘qituvchi o‘quvchilarni suhbatga jalb qiladi, ularning javoblarini tinglaydi, fikrini qo‘llab-quvvatlaydi, guruhda ishlash qoidalarini tushuntiradi, savollar orqali fikrlashga undaydi va muloqot jarayonini boshqaradi.

Masalan, “Juftlikda ishlash” metodi o‘quvchilarning bir-birini tinglashini, fikr almashishini va o‘z javobini asoslashini ta’minlaydi. “Rolli o‘yin” o‘quvchilarda nutqiy faollikni oshiradi. “Galereya aylanishi” metodi esa guruhlar o‘rtasida o‘zaro baholash va fikr bildirish madaniyatini shakllantiradi. “Keys-stadi” metodi o‘quvchilarni real hayotiy vaziyatlar asosida fikrlashga o‘rgatadi.

Hattie ta’lim samaradorligini oshirishda o‘qituvchining o‘quvchi bilan qayta aloqa o‘rnatishi, ta’lim jarayonini ko‘rinadigan va tushunarli qilishi muhimligini ta’kidlaydi [10]. Demak, interfaol metodlar nafaqat o‘quvchini faollashtiradi, balki o‘qituvchining darsni boshqarish, muloqot qilish va natijani baholash mahoratini ham rivojlantiradi.

Samaradorlik mezonlari. Interfaol metodlar asosida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik va kommunikativ kompetentligini rivojlantirish samaradorligini quyidagi mezonlar orqali aniqlash mumkin:

Metodik mezon - o‘qituvchining dars maqsadiga mos metod tanlashi, topshiriqlarni to‘g‘ri ishlab chiqishi, dars bosqichlarini izchil tashkil etishi.

Kommunikativ mezon - o‘qituvchining o‘quvchilar bilan samarali muloqot o‘rnatishi, savol-javob jarayonini boshqarishi, fikrlar xilma-xilligiga hurmat bilan yondashishi.

Faollik mezoni - o‘quvchilarning darsdagi ishtiroki, guruhli ishga qo‘shilishi, savol berishi va mustaqil javob berish darajasi.

Refleksiv mezon - o‘qituvchining o‘z faoliyatini tahlil qilishi, metod tanloviga baho berishi va keyingi faoliyatni takomillashtirishi.

Natijaviy mezon - o‘quvchilarning bilimni o‘zlashtirish darajasi, mustaqil fikrlashi, muloqot ko‘nikmalari va amaliy topshiriqlarni bajarish sifati.

Ushbu mezonlar orqali interfaol metodlarning faqat darsni qiziqarli qilish vositasi emas, balki o‘qituvchining kasbiy rivojlanishini ta’minlaydigan pedagogik mexanizm ekanini ko‘rish mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, interfaol metodlar asosida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik va kommunikativ kompetentligini rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim talablaridan biridir. Metodik kompetentlik o‘qituvchining darsni samarali tashkil etishi, maqsadga mos metod tanlashi va natijani baholashida namoyon bo‘lsa, kommunikativ kompetentlik o‘quvchilar bilan samarali muloqot qilish, ularni fikrlashga undash va hamkorlik muhitini yaratishda ko‘rinadi.

Interfaol metodlar bu ikki kompetentlikni uyg‘un rivojlantiradi. Chunki ular o‘qituvchidan metodik tayyorgarlik, kommunikativ mahorat, ijodiy yondashuv va refleksiv tahlilni talab qiladi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi interfaol metodlarni to‘g‘ri tanlab, maqsadli qo‘llasa, dars jarayoni jonlanadi, o‘quvchilarning faolligi oshadi va ta’lim natijalari yaxshilanadi.

Shu sababli boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘qituvchilarning metodik va kommunikativ kompetentligini rivojlantirish uchun interfaol metodlar asosida seminar-treninglar, ochiq darslar, o‘zaro dars kuzatuvlari, metodik portfellar va refleksiv tahlil tizimini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] OECD. *TALIS 2018 Results. Volume I: Teachers and School Leaders as Lifelong Learners.* Paris: OECD Publishing, 2019. TALIS tadqiqotlarida o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi, hamkorlikda o‘rganishi va pedagogik amaliyotga ta’siri yoritilgan.

[2] Darling-Hammond L., Hyler M. E., Gardner M. *Effective Teacher Professional Development.* Palo Alto: Learning Policy Institute, 2017. Mualliflar 35 ta ilmiy tadqiqot asosida samarali kasbiy rivojlanishning faol o‘rganish, hamkorlik, refleksiya va amaliyotga yo‘naltirilganlik kabi belgilarini ko‘rsatgan.

[3] Azizxo‘jayeva N. N. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.* Toshkent: TDPU, 2006. – B. 45–52.

[4] Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. *Ta’limda innovatsion texnologiyalar.* Toshkent: Iste’dod, 2008. – B. 64–75.

[5] Yo‘ldoshev J. G‘., Usmonov S. A. *Pedagogik texnologiya asoslari.* Toshkent: O‘qituvchi, 2004. – B. 28–36.

[6] Vygotsky L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.* Cambridge: Harvard University Press, 1978. – P. 79–91.

[7] Dewey J. *Experience and Education.* New York: Macmillan, 1938. – P. 25–31.

[8] OECD. *TALIS 2018 Results. Volume II: Teachers and School Leaders as Valued Professionals.* Paris: OECD Publishing, 2020. TALIS ma’lumotlarida professional hamkorlik, dars kuzatuvi, qayta aloqa va birgalikdagi kasbiy o‘rganish o‘qituvchi rivojining muhim omillari sifatida ko‘rsatilgan.

[9] Schön D. A. *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action.* New York: Basic Books, 1983. – P. 49–68.

[10] Hattie J. *Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning.* London: Routledge, 2012. – P. 111–124.

[11] Black P., Wiliam D. Assessment and Classroom Learning. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice.* 1998. Vol. 5, No. 1. – P. 7–74.

[12] UNESCO. *Teachers and Teaching in a Changing World.* Paris: UNESCO, 2020. UNESCO ta’lim jarayonida o‘qituvchi kasbining qadri, hamkorlik va pedagogik yangilanish zarurligini ta’kidlaydi.